

УДК 811. 112. 2'78(083.7)

С. Булик-Верхола

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету
«Львівська політехніка»*

Ю. Теглівець

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету
«Львівська політехніка»*

АДАПТАЦІЯ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Процес удосконалення музичної термінології безпосередньо пов'язаний із розвитком музичної культури. Тому кількісні та якісні зміни в межах української музичної термінології є результатом взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників і закономірностей. Основою сучасної української музичної термінології є власне українські номінації, проте значну її частину становлять терміни, запозичені з різних мов. Вони з'явилися внаслідок культурних відносин України з іншими державами.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення лексичних, граматичних і орфографічних особливостей засвоєння запозичених із німецької мови термінів в українській музичній термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музична термінологія української мови була предметом наукового зацікавлення О. Горбача, З. Булика, М. Шекери, Н. Пишної; спостереження щодо музичної термінології наведені в колективній монографії Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк «Українське термінознавство»; комплексне синхронно-діахронне дослідження здійснила співавтор цієї статті, захистивши кандидатську дисертацію на тему «Формування й розвиток української музичної термінології». Проте німецькомовні запозичення в українській музичній термінології ще не досліджені.

Метою дослідження є тематичний аналіз німецькомовних запозичень, простеження способів їхньої адаптації до норм сучасної української мови.

Для досягнення мети використано такі **методи дослідження**: описовий і типологічний (для виявлення й систематизації німецькомовних запозичень), метод аналізу словникової дефініції (для з'ясування семантичної структури), прийом зіставлення (для виявлення специфіки аналізованих одиниць), метод кількісних підрахунків (для чисельної характеристики німецькомовних запозичень).

Джерельною базою дослідження слугувала лексикографічна праця Юрія Юцевича «Музика. Словник-довідник» [1], для порівняння використано також «Словник музичної термінології» (проект) [2], музичний словник Зиновія Лиська [3] та словник української мови в 11-ти томах [4].

Більшість запозичених музичних термінів [5, с. 252–254] входить у розряд інтернаціональних слів, вони засвоєні більшістю мов світу з мови народу, що створив або ввів у загальний ужиток позначені ними предмети [6, с. 96]. Тому терміни, які називають усі основні поняття музичної теорії й виконавства, є інтернаціональними. Вони становлять ядро музичної термінології кожної країни, де музика розвивається за європейським зразком. Під час запозичення інтернаціональних термінів їх значення не змінюється. Може відрізнятись лише транслітерація, фонетичний склад і граматичне оформлення згідно із законами мови, яка запозичує те чи інше слово.

В інтернаціональну музичну термінологію входять терміни, що походять із грецької, латинської, італійської, німецької, французької й англійської мов.

У музичній термінології української мови виявлено 65 термінів, запозичених із німецької мови. Вони представляють різні тематичні групи: назви музичних інструментів та їх деталей, найменування осіб, абстрактні номінації.

Найбільше німецькомовних запозичень є **назвами музичних інструментів**, зокрема **духових** (*альтгорн, бюгельгорн, аура, блокфлейта, валторна, гекельфон, горн, крумгорг, саксгорн, флюгельгорн, цинк*), **струнно-клавішних** (*кільфлюгель, клавір, панталеон, флігель*), **струнних** (*трумшайт*), **механічних** (*оркестріон*).

Значна кількість термінів, запозичених із німецької мови, позначає **деталі музичних інструментів і пристрої**: *блокфлейта, вальці, вентиль, гриф, дека, демпфер, камертон, клавіатура, клавір, клапан, крона, мундштук, панталеон, пульт, хольфльоте, цуг*.

Для **називання осіб за професією, спеціальністю, амплуа** в галузі музики теж використовують запозичення з німецької мови: *балетмейстер, вундеркінд, капельмейстер, концертмейстер, мейстерзингер, мінезингер, музикант, хормейстер, шпільман*.

Представлено також **назви музичних творів і жанрів** (*касація, концертштюк, лендлер, лід, тірольєн, туш, шлягер, штирієн*), **назви процесів, метроритмічних понять, властивостей звуків і музичних систем** (*ауфтакт, гастроль, генерал-бас, клавір, клавірусуґ, контрапункт, лейтмотив, люфтвауза, обертони, унтертони, штрих, шульверк*).

Із німецької мови запозичені також **назви мелодичних прикрас** (*форшлаг, шлейфер*), **назву напрямку** (*дойч-рок*), **назву колективу** (*трупа*).

Деякі із запозичених термінів є термінологізованими словами загальнолітературної мови. Проте в українську мову переходять лише значення термінів, тому мотивація, внутрішня форма цих слів губиться, і ми розгля-

даємо їх поза тими явищами, які лягли в основу появи значення терміна. У німецькій мові мотивація залишається (*aura* – «подих повітря, вітерець», *горн* – «ріг, ріжок», *гриф* – «ручка, держак», *дека* – «покришка», *цуг* – «поїзд, процесія» та ін.). Загальні значення цих слів залишилися поза межами української мови, а їх значення як термінів увійшли в українську музичну термінологію (*aura* – «щипковий язичковий інструмент, що складається з декількох варганів, закріплених на металевому диску» [1, с. 17], *горн* – духовий мідний мундштуковий музичний інструмент із натуральним строем [1, с. 56], *гриф* – у струнних інструментів – спеціальна пластинка з дерева або пластмаси, над якою натягнуті струни; у баяна, гармоніки, акордеона – деталь корпусу, до якої прикріплена клавіатура для гри правою рукою; у мідних духових мундштукових інструментів – вузол вентиляного механізму; в електромюзичних інструментів – контактна планка, на яку виконавець натискає пальцями і видобуває звуки різної висоти [1, с. 58], *дека* – частина корпусу струнних музичних інструментів, призначена для створення резонансу звучання натягнутих над нею струн [1, с. 62], *цуг* – висувне коліно духового музичного інструмента [1, с. 310]. Первісне значення цих слів можна встановити лише після етимологічного аналізу, а значення термінів, наявне в українській мові, не викликає асоціацій з їх первісними значеннями.

Інколи під час запозичення втрачається похідний характер основи, і термін в українській мові розглядається як такий, що має непохідну основу. Похідний характер основи таких термінів можна визначити лише після розгляду етимології слова, наприклад, *гастроль* (нім. *Gast* – гість і *Rolle* – роль), *валторна* (нім. *Wald* – ліс і *Horn* – ріг), *клавіатура* (нім. *Klavatur*, від лат. *clavis* – ключ), *мундштук* (нім. *Mund* – рот, *Stück* – шматок).

Запозичений із німецької мови термін *саксгорн* має однією зі складових частин власну назву (нім. *saxhorn*, від *horn* – ріг), адже цей інструмент сконструював і запатентував бельгійський майстер Сакс у 1845 р.

Процес орфографічної адаптації німецькомовних запозичень гальмує недосконалість чинного правопису. «Невпорядкований понад 20 років правопис спричиняє приниження статусу основного націотвірного складника мови, є руйнівним демотиватором виховання, освіти й науки, а розхитування мовних норм – це реальна загроза розчинення національної ідентичності» [7, с. 5].

Орфографічні проблеми зводяться до декількох основних моментів.

1. Передавання звука [g]. В «Українському правописі» 1993 р. відновлено літеру *г*, проте відсутність повного переліку слів, у яких відповідно до мови-оригіналу треба писати цю букву, є причиною різного написання слів. Наприклад, у «Словнику музичної термінології» (1930 р.), який укладено за правописом 1929 р., та в «Музичному словнику» Зиновія Лиська (1933 р.) науковці послідовно використовують літеру *г*, транслітеруючи німецьку *g* у таких словах: *бютельгорн* [2, с. 77], *генерал-бас* [3, с. 61], *майстерзінгер* [3, с. 88], *флюгельгорн* [2, с. 130], *форшлаг* [2, с. 131]. Натомість у словнику-довіднику Юрія Юцевича (2003 р.) деякі терміни написано з літерою *г* (*гекельфон* [1, с. 50], *гриф* [1, с. 58], *кільфлюгель* [1, с. 114], *клавірауцуг* [1, с. 116], *мінезінгер* [1, с. 158], *флюгель* [1, с. 290], *флюгельгорн* [1, с. 290]), а деякі – з *г* (*цуг* [1, с. 310], *форшлаг* [1, с. 294]).

2. Написання німецького дифтонга [ei]. Такі сполуки варто передавати найближче до звучання в мові-джерелі. Тому згідно з вимогами «Українського правопису» 1929 р. у «Словнику музичної термінології» (1930 р.) та в «Музичному словнику» Зиновія Лиська (1933 р.) послідовно використовується написання *ай*: *капельмайстер* [7, с. 94], *концертмайстер* [2, с. 96], *лейтмотив* [2, с. 98], *майстерзінгер* [3, с. 88]. Порівняємо зі словом *майстер* (фахівець з якого-небудь ремесла; керівник окремої ділянки виробництва; той, хто досяг високої майстерності, досконалості у своїй роботі, творчості [4, IV, с. 599]) та похідними *майстерка*, *майстерний*, *майстерник*, *майстерність*, *майстерня*, *майстриня*, *майстрова*, *майстровий*, які давно побутують в українській мові. Отже, і музичні терміни варто було б записувати аналогічно. Проте сучасні словники не зберігають однакового графічного оформлення споріднених слів і фіксують суголосні з російськими варіантами терміни *балетмейстер*, *капельмейстер*, *концертмейстер*, *мейстерзінгер*, *хормейстер*.

3. Дотримання «правила дев'ятки» – написання *и* після *д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р*. Спостерігаємо тенденцію до дотримання цього правила в словнику Юрія Юцевича (*мейстерзінгер* [1, с. 150], *мінезінгер* [1, с. 158], *цинк* [1, с. 309]). Натомість Зиновій Лисько записує такі терміни зі збереженням німецької вимови (*майстерзінгер* [3, с. 88], *мінезінгер* [3, с. 90], *цинк* [3, с. 164]).

4. Написання разом або через дефіс. Спостерігаємо неузгодженість у записуванні німецьких термінів *Generalbass* – загальний бас та *Blockflöte* – флейта з блоком. У «Словнику музичної термінології» (1930 р.) *генералбас* [2, с. 82] написано разом, а в словнику-довіднику Юрія Юцевича (2003 р.) – через дефіс (*генерал-бас*) [1, с. 50]. Оскільки в мотиваційній базі міститься підірване словосполучення (загальний бас), цей термін варто писати разом. Термін *блокфлейта* пишуть переважно разом, адже частинка «блок» має значення «з блоком». А через дефіс пишуть частинку «блок», якщо вона означає «у вигляді блока» – *блок-схема*, *блок-апарат*, *блок-механізм*.

Грамаічне оформлення деяких термінів потребує уточнення. Зокрема, Юрій Юцевич фіксує лише *гастроль* [1, с. 50], хоча більш поширеним є термін *гастролі* – виступи, вистави приїжджого мистецького колективу або одного артиста [4, II, с. 40].

Терміни, запозичені з німецької мови, беруть участь в українському термінотворенні. Утворено значну кількість складених термінів (*мундштуковий музичний інструмент*, *гриф акордеона*, *клавіатура фортепіано*, *лейтмотив п'єси*, *театральна трупа*, *короткий форшлаг* та ін.).

Актуальним є питання, чи всі іншомовні терміни є доречними й украй необхідними. Ще в середині XIX ст. із приводу співвідношення національних та іншомовних елементів у термінології точилися тривалі дискусії. Зокрема, М. Левченко, І. Верхратський та інші були прихильниками національної традиції, хоча у своїх термінологічних розвідках не могли повністю уникнути запозичень. Натомість В. Левицький та С. Рудницький широко використовували іншомовні терміни. Т. Секунда надавав перевагу власне українським термінам, хоча визнавав, що без запозичень також обійтися не можна. Учений розрізняв інтернаціональні та чужомовні терміни: «За інтернаціональні можна вважати ті терміни, що їх уживають із тим самим значенням у більшості європей-

ських мов, особливо «висококультурних», за чужомовні терміни в ширшому значенні можна вважати ті терміни, що їх увібрала в себе конкретна мова з якоїсь чужої, при цьому терміни поділяються на дві групи (слова засвоєні й чужі)» [8, с. 12].

Погоджуємось із думкою І. Кочан, що «наявність іншомовних термінів в українській мові не можна розцінювати як негативне явище, оскільки такі терміни, навпаки, полегшують міжнародні контакти на науковому, технічному рівнях» [9, с. 134]. Проте деякі запозичення в музичній термінології, на нашу думку, варто було б замінити українськими відповідниками (*ауфтакт* – *затакт* [1, с. 17; 3, с. 18; 2, с. 89], *демпфер* – *глушник* [4, с. 82; 1, с. 63], *мундштук* – *губник* [3, с. 94]).

Отже, українська музична термінологія засвоїла значну кількість німецькомовних термінів-інтернаціоналізмів. Вони називають важливі поняття музикознавства. Основними способами адаптації німецькомовних запозичень є лексичний переклад, граматичне пристосування, орфографічне та фонетичне оформлення цих лексем. Під час запозичення музичних термінів відбуваються такі зміни: виникає звуження семантики, адже запозичується лише значення терміна; змінюється структура терміна; запозичені терміни узгоджуються з фонетичними й орфографічними нормами української мови; змінюється їх граматичне оформлення; німецькомовні терміни беруть участь в українському термінотворенні.

Література:

1. Юцевич Ю. Музика. Словник-довідник / Ю. Юцевич. – Тернопіль : Богдан, 2003. – 352 с.
2. Словник музичної термінології (проект). – Харків – Київ : Державне видавництво України, 1930. – 135 с.
3. Лисько З. Музичний словник / З. Лисько. – Стрий : Видавництво Музичного Товариства ім. М. Лисенка, філія в Стрию, 1933. – 165 с.
4. Словник української мови : В 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
5. Булик-Верхола С. Запозичення в українській музичній термінології / С. Булик-Верхола // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : «Проблеми української термінології». – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2006. – № 559. – С. 252–254.
6. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – С. 96.
7. Зубков М. До проблеми унормування запозичень / М. Зубков // Проблеми української термінології : міжнародна наукова конференція, 27–29 вересня 2012 р. : збірник наукових праць – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 3–5.
8. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісник Інституту української наукової мови. Вип. 2. – К., 1930. – С. 11–21.
9. Кочан І. Іншомовні слова в сучасній технічній термінології / І. Кочан // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення: матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994–1995 рр. – Л. : [б.в.], 1996. – С. 129–134.

Анотація

С. БУЛИК-ВЕРХОЛА, Ю. ТЕГЛИВЕЦЬ. АДАПТАЦІЯ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено проблемі адаптації запозичень із німецької мови в українській музичній термінології. Виявлено тематичні групи, у яких наявні німецькомовні запозичення, описано зміни, які відбулися під час запозичення, охарактеризовано способи адаптації німецькомовних запозичень (лексичний переклад, граматичне пристосування, орфографічне оформлення лексем).

Ключові слова: запозичення з німецької мови, музичний термін, українська музична термінологія.

Анотация

С. БУЛЫК-ВЕРХОЛА, Ю. ТЕГЛИВЕЦ. АДАПТАЦИЯ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В УКРАИНСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Статья посвящена проблеме адаптации заимствований из немецкого языка в украинской музыкальной терминологии. Выделены тематические группы, в которых имеются немецкоязычные заимствования, описаны изменения, которые произошли во время заимствования, охарактеризованы способы адаптации немецкоязычных заимствований (лексический перевод, грамматическое приспособление, орфографическое оформление лексем).

Ключевые слова: заимствования из немецкого языка, музыкальный термин, украинская музыкальная терминология.

Summary

S. BULYK-VERKHOLA, Y. TEHLIVETS. GERMAN BORROWINGS IN THE UKRAINIAN MUSICAL TERMINOLOGY

The article is dedicated to the issue of the German language borrowings in the Ukrainian musical terminology. The research actuality is caused by the need of studying the peculiarities of lexical, grammatical and spelling adoption of the terms borrowed from the German language in the Ukrainian musical terminology.

Key words: borrowings from the German language, musical term, Ukrainian musical terminology.